

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII HUNGAROLOGICE
DEPARTAMENTUL DE ETNOGRAFIE ȘI ANTROPOLOGIE MAGHIARĂ

TEZĂ DE DOCTORAT

CANTORI TRANSILVĂNENI ÎNTRE 1948–1990
Biografii de cantori romano-catolici, reformați și unitarieni

REZUMAT

Coordonator științific:
Prof. Dr. Tánczos Vilmos

Doctorand:
Pop (Kicsi) Noémi

CLUJ-NAPOCA
2021

CUPRINS

INTRODUCERE	6
I. CONTEXTUL ȘTIINȚIFIC, SURSE, METODE – Aria cercetării.....	10
I.1. Etnografia cantorilor. Aspecte și modalități posibile pentru abordarea culturii comuniunii.....	10
I.1.1. Termeni științifice. Definiția interdisciplinară a subiectului	10
I.1.2. Cercetarea cantorilor ca o comuniune religioasă. Cultură oficială sau populară?	20
I.1.3. Abordare naratologică – Discurs și memorie de cantor	31
I.1.4. Memorie istorică, perioadă, aria cercetării	36
I.1.5. Metodologia cercetării. Cercetare pe teren, sursele cercetării, metodo- logie	39
Antecedentele cercetării	39
Cercetarea	41
Subiectele interviurilor, documentele sursă ale istoriilor de viață....	44
Documentele sursă ale arhivelor bisericești	47
I.2. Competențele cantorului. Statutul de cantor – abordare interdisciplinară	49
I.2.1. Reflectarea bibliografică a cantorilor și a instituțiilor în istoria civili- zației maghiare	49
I.2.2. Noțiunea de rol în științele socio-umane	53
I.2.3. Statutul de cantor în Biserica Romano-Catolică, Reformată și Unitariană	56
I.3. Abordarea istorică a competențelor cantorilor	59
I.3.1. Predecesorii cantorilor	60
În Evul Mediu	60
Perioada Reformei	62
Epoca Modernă	69
I.3.2. Începutul secolului XX.	77
I.3.3. Perioada interbelică	79
I.3.4. Despre pregătirea profesională	85
În Biserica Romano-Catolică	85
În cultele protestante	89

I.4. Relația între preot și cantor/cantor-învățător în secolul XX.	92
I.4.1. La sfârșitul secolului XIX., începutul secolului XX.	93
I.4.2. În perioada interbelică	95
I.4.3. În perioada comunismului	97
II. CANTORI TRANSILVĂNENI MAGHIARI ÎNTRE ANII 1948–1990.	98
II.1. Cantori din Gheorgheni după 1948. Selecția cantorilor în 1966.	98
II.1.1. Concursul pentru postul de cantor din Gheorgheni	100
II.1.2. Elevi ai Școlii de Cantor din Alba-Iulia la parohie	107
II.1.3. Cantorul Fejér Antal la armeni	110
II.1.4. Rezumat	117
II.2. Cantori din județul Mureș după 1948.	119
II.2.1. Aria cercetării	120
II.2.2. Datele examinate, metodologie	121
II.2.3. Rezultatele obținute: date concrete	123
Încadrare în muncă.....	123
Studii terminate	124
Pозиție socială	126
Dascăli pensionari	127
Preotese	127
Țărani agricultori	127
Altele	128
Cantor-învățători încă înregistrați la Biserică după 1948.	129
II.2.4. Datele în comparație cu alte surse, interviuri	156
Cantori-învățători sau dascăli	156
Cantorii țărani	159
Cantorii preotese sau soții de preoți	162
Alți cantori	163
II.2.5. Rezumat	164
II.3. Scurtă istorie a cursurilor de cantori unitarieni după 1948. (1950–1976)	167
II.3.1. Documentele de arhivă a cursului	168
II.3.2. Între anii 1950–1960.	171
II.3.3. Între anii 1960–1970.	172
II.3.4. Între anii 1970–1978.	177
II.3.5. Compararea datelor cu alte surse, interviuri.	179

II.3.6. Rezumat	181
III. ISTORII DE VIAȚĂ A CANTORILOR	183
III.1. Povestea vieții a cantorului romano-catolic din Ciumani, András Márton ...	183
Întâlnirea cu András Márton	183
Copilărie, școala elementară	185
La franciscani	185
În armată și reîntoarcere	186
După război, intrarea românilor și a rușilor	187
Obținerea diplomei de cantor	188
Întemelirea familiei	189
În scaunul de cantor	191
Venitul cantorului	196
Comunismul și politică	196
În democrație	199
Structurile memoriei și autoreprezentanța	199
Rezumat	202
III.2. Povestea vieții a cantorului romano-catolic din Plăieșii de Jos, Ferencz Sándor	
Selectarea subiectului de interviu	203
Situl cercetat	204
Copilărie, anii școlari	205
Școala de Cantori	206
În armată, întemelirea familiei	208
Începutul carierei. „La Plăieși am fost ucenicul a șapte preoți!“	209
Serviciul de cantor și diferite povestiri pe parcursul carierei	211
Autoreprezentarea: „Așa e slujba fără cantor, ca nunta fără mireasă!“	
Rezumat	229
III.3. Povestea vieții a cantorului reformat din Filpișu Mic, Magyarosi Sándor	232
Copilărie, anii școlari	233
Începutul carierei, anii de război	234
Cariera de învățător la stat	235
Reîntoarcere la Biserică	236
Rezumat	238
III.4. Povestea vieții a cantorului unitarian Kecskés Gyöngyvér	238
Întâlnirea cu Kecskés Gyöngyvér	238

Anii copilăriei	240
„Vremuri noi bat la ușă“	241
A fi cantor pe o pistă predeterminată	242
La Jobăgeni ca mamă fericită	243
„La poarta Câmpiei“	244
Rezumat	246
IV. PERSPECTIVE DUPĂ 1989 ÎN ROLUL DE CANTOR	247
V. CONCLUZII, TEZE	252
BIBLIOGRAFIE	262
ANEXE	285
INTERVIURI CU CANTORI ROMANO-CATOLICI	286
András Márton (1922–2020)	286
Székely Rozália (1938–)	308
Fejér Antal (1938–)	311
Ferencz Sándor (1952–)	330
András Zoltán (1969–)	362
INTERVIURI CU CANTORI REFORMAȚI	369
Balogh Etelka (1939–)	369
Dézsi Ferenc (1953–)	381
Kristóf István (1932–2019)	409
Scrisorile dascălului Técsy Sándor către Kristóf István	434
Magyarosi Sándor (1912–1998)	436
Ötvös József (1952–)	452
INTERVIU CU CANTOR UNITARIAN	458
Kecskés Gyöngyvér (1941–)	458
Autobiografia lui Kecskés Gyöngyvér	478
AUTOBIOGRAFII DE CANTOR-ÎNVĂȚĂTORI	484
1. Autobiografii de cantor-învățători înregistrate în Cartea de Aur a parohiei reformate din Chinari	484
Gábor József (1883–?)	484
Gál József (1898–1930)	490
Szövérfy Károly (1906–?)	491
Técsy Sándor (1893–1951)	498

2. Texte de rămas-bun, necrologuri, autobiografii înregistrate în Cartea de Aur a parohiei reformate din Curteni	499
Jancsó Andor (1879–1915)	499
Kali Sándor (1900–?)	503
Nagy János (1848–1912)	508
FOTOGRAFII ȘI DOCUMENTE	511
Fotografiile lui András Márton	511
Fotografiile lui Fejér Antal	514
Fotografiile lui Ferencz Sándor	517
Fotografiile lui Balogh Etelka	526
Fotografiile lui Dézsi Ferenc	531
Fotografiile lui Kristóf István	535
Fotografiile lui Magyarosi Sándor	541
Fotografiile lui Kecskés Gyöngyvér	548
Fotografii din Cartea de Aur al parohiei reformate Chinari	553
Fotografii din Cartea de Aur al parohiei reformate Curteni	558
INDEXUL LOCALITĂȚILOR	565

Rezumat

În domeniul de cercetare al etnografiei religioase avem lucrări despre dinastii întregi de cantori, despre studii de specialitate, care s-au axat în principal pe o singură religie, pe o regiune, sau pe o persoană din diferite epoci. Lucrări referitoare la cantorii din Transilvania au apărut mai ales în legătură cu obiceiurile funerare (texte de rămas-bun), alte obiceiuri și tradiții populare, dar cercetările care să aibă ca obiectul studiului întreaga comunitate de cantori sau cariera de cantor, așteaptă încă să fie scrise. Interesul față de epoca cercetată provine din implicare personală, deoarece după 1989 cu o diplomă de licență, cu două arii curriculare (pedagogia învățământului primar și preșcolar precum și muzică religioasă), cu mai mulți colegi de ai mei, aveam vocația de a devini dascăli în școli confesionale. Între timp s-a evidențiat, că inițiativa de a reabilita statutul de dascăl din odinioară, așa cum aceasta a fost exercitată înainte ca școlile confesionale să fi fost naționalizate în 1948, a fost o încercare de compensarea nostalgiilor. În euforia libertății de acțiune și în dorința puternică de a schimba lucrurile, imediat după revoluție au prins rădăcini multe inițiative, dar în realitate acestea s-au dovedit a fi fost eforturi sterpe al perioadei de tranziție. Redeschiderea școlilor confesionale naționalizate în comunism, cu excepția câtorva exemple izolate, a rămas o așteptare neîmplinită datorită altor priorități în politica bisericească, astfel și încercarea de reabilitarea a statutul de cantori-învățători s-a dovedit de asemenea prematură. În absența cercetărilor, care ar fi avut ca scop explorarea schimbărilor în societate pe parcursul perioadei comuniste, este dificil să tragem concluzii din evenimentele trecutului și să formulăm explicații științifice acceptabile pentru noi înșine. În teza mea de doctorat examinez perioada între anii 1948 și 1990, când profesia de dascăl, în urma naționalizării, a fost desfăcută în mod forțat în două profesii separate, cel de cântăreț bisericesc (cantor) și cel de învățător.

Conform ipotezei mele, desființarea statutului de dascăl, naționalizarea instituțiilor bisericești renumite, procesele de modernizare au dus la o schimbare semnificativă în rolul de cantor, ca urmare s-au conturat mai multe modele de identificare profesională și diverse identități de cantori. Perioada aceasta a bisericii, ca instituție se caracterizează printr-o căutare permanentă a căilor și a soluțiilor rapide, prin adaptare și conformizare, iar în cazul cantorilor pentru a întări statutul lor înjumătățit, nici putere și nici inițiativă nu s-a arătat din partea bisericii. Profesia și-a pierdut poziția nu numai în Biserică, ci și în întreaga societate. Am considerat realizabil prezentarea statutului, rolului și analiza relațiilor atât în instituțiile bisericești cât și în societate, procesul de schimbare și modificările profesiei de cantor în trei

blocuri majore, care reflectă procesele de transformare din cele trei mari confesii maghiare istorice din Transilvania.

În primul bloc, după prezentarea contextului științific al cercetării, a conceptelor, metodelor, surselor și aria cercetării, mi-am propus a rezuma rolul cantorilor prin prisma regulilor și religiozității doctrinare în cele trei religii (romano-catolici, reformați și unitarieni). Ar fi incomplet să discutăm doar despre identitatea, comportamentul și conflictele cantorilor, care au un statut adânc înrădăcinat în tradițiile religioase, fără o bază de comparație, astfel am considerat important a parcurge istoricul profesiei și a rolului de cantor începând din Evul Mediu până în secolul XX.

Pe baza documentelor întocmite în perioada comunistă accesibile în arhivele bisericești, în al doilea bloc se tematizează diferite aspecte ale cantorilor transilvăneni. Acest capitol bazat pe „memoria arhivistică“ este menit să exploreze posibilitățile oferite de cadrul instituțional, în special condițiile care au influențat dezvoltarea și modificările rolului de cantor precum și de a dezvoltării rețelele invizibile ale unor comunități de cantori.

În cel de-al treilea bloc dintr-un total de 7 interviuri finalizate referitoare la reconstrucția istoriei vieții a cantorilor, doar 4 au fost analizate în disertație (doi catolici, un reformat și un unitarian), iar celelalte 3 se regăsesc în anexe. Pe lângă distincția confesională a persoanelor, principalele aspecte ale „selecției“ depindeau de motivațiile alegerii profesiei, eforturile depuse în timpul pregătirii, evenimentele caracteristice ale stilului de viață de cantor, precum și rolul individului în societate. Cu ajutorul discursului biografic, mi-am propus crearea modelului de carieră a cantorilor, care s-a dovedit a fi o arie necercetată în domeniul științelor socio-umane.

Într-o scurtă analiză, în cel de-al patrulea bloc, atrag atenția asupra tendințelor de schimbare în rolul de cantor după revoluția din 1989.

Interviurile din anexe, fotografiile cantorilor, fotografiile documentelor din arhive nu sunt doar simple ilustrații și suplimente, ci sunt părți importante ale cercetării de bază.

Prezentarea istorică a statutului, cercetările arhivistice și analiza carierelor de cantori au dat naștere la monografiile ale cantorilor transilvăneni din perioada comunistă.

În această perioadă cadrele instituționale ale bisericilor transilvănene istorice maghiare se aflau în situații speciale, așadar s-au creat și condiții speciale. În circumstanțele date s-au ivit categorii stratificate printre cantorii care aparțineau diferitelor rețele sociale, care au răspuns cu strategii variate și moduri de adaptare diversificate la posibilitățile locale, precum și la provocările de zi cu zi. Rezultatele cercetării sunt rezumate după cum urmează:

1. *Comunitatea cantorilor transilvăneni.* Despre comunitatea de cantori la nivelul angajaților bisericești și instituționali, putem vorbi ca o ”formațiune mecanică”, care la rândul ei depindea de factori externi, iar acești factori influențau și rolul de cantor în sine la fiecare confesie în parte. Instituțiile bisericești organizate conform ideilor comune religioase (în afara diferențelor dogmatice) au luat decizii sub aceiași presiune și asupraire politică pe baza reglementărilor ministeriale, iar la organizarea cadrului de statut al cantorilor erau nevoiți să ia în calcul și considerente locale. Cu toate acestea în interiorul fiecărei biserici aparte tradițiile, riturile și ceremoniile comune, baza comună a repertoriului de muzică religioasă și ocupația comună i-au transformat pe cantori într-o comunitate religioasă.

2. *Rețele în cadrul comunității.* În cazul microregiunilor s-a constatat la nivelul relațiilor informale dintre cantori existența interdependenței, a reciprocității și întrajutorare, iar la cei care au avut pregătire instituțională, s-a format o rețea mai extinsă nu numai locală, ci întins și peste hotare. Întâlniri corale și evenimente bisericești care au pus în mișcare mulțimi mai mari, nu au fost posibile pe timpul comunismului, dar există exemple pentru câteva excepții în biografiile cantorilor romano-catolici (la Ciumani, Gheorgheni și Plăieșii de Jos), la care au participat câte 4-5 coruri din împrejurimi. Acest lucru poate fi explicat prin omogenitatea cantorilor romano-catolici (fapt datorat existenței Școlii de Cantori de la Alba-Iulia), precum și bogăția tradițiilor religioase a regiunii (mai ales legate de tradițiile sfinților din Biserică).

În povestirile biografice ale cantorilor reformați și unitarieni cu organizări corale ne întâlnim abia după perioada revoluției din 1989. Pe lângă ocazia întâlnirii personale a cantorilor, aceste evenimente au servit așa la promovarea reciprocă a pregătirii profesionale cât și la autoeducare.

3. *Identitatea și personalitatea de cantor.* În ceea ce privește modul de viață a cantorilor, atitudinea altruistă, dăruirea de sine și angajamentul față de comunitate erau de așteptat doar luând în considerare faptul că au ales această profesie și au rămas fideli acestuia, pe de altă parte aceasta presupune un fel de conștientizare a carierei, care la rândul lui nu este altceva, decât propagarea tradițiilor, practicilor și credințelor religioase. Identitatea de cantor îi deosebea de ceilalți membri ai comunității, și această identitate a fost asumată cu convingere și loialitate. Pe baza datelor arhivistice și povestirilor biografice, cantorii romano-catolici s-au caracterizat printr-o conștiință identitară religioasă accentuată. Până să ajungă la practicarea rolului de cantor, candidații au trecut printr-o selecție riguroasă în cadrul bisericii încă din copilărie, așadar era exclus să îndeplinească statutul de cantor persoane nepotrivite profesiei. Au fost nenumărate exemple și pentru respingerea aplicanților. Cantorii cu abilități practice au îndeplinit rolul de mediatori în comunitățile locale între preotul paroh și enoriași, dat fiind

faptul, că preoții se ocupau mai mult cu probleme teoretice. În privința realizării legăturii între preot și credincioși, precum și a relației stabile și roditoare, a jucat un rol important personalitatea cantorului. Identitatea cantorilor catolici a fost întărit și confirmat atât de către comunitate cât și de Biserică. În urma cercetărilor am reușit să distingem mai multe categorii de cantori reformați: dascăli pensionați, cantori țărani, soții de preoți, și altele, care în rolul de cantor au parcurs diferite căi pentru realizarea identității profesionale, aveau diferite reputații în societate și apreciere materială neuniformă. În rândul cantorilor reformați și unitarieni ocupau un loc special preotesele, a căror identitate și rol s-a arătat a fi cel mai dificil de delimitat și conturat. Fiind cantor, ca soție de preot prima identificare stereotipă din partea comunității a fost acela de preoteasă. În cazul lor, despre identitate de cantor numai ca extindere sau prelungire a rolului de preoteasă putem vorbi.

4. *Religiozitatea cantorilor. Religie doctrinară/oficială sau populară?* Pe lângă religia oficială trăită în munca lor zi cu zi, putem afirma, că religiozitatea personală a cantorilor s-a demonstrat într-o dimensiune mai largă, care s-a manifestat mai mult în ritmul de lucru disciplinat, în menținerea și gestionarea stării de alertă constantă, adică în modul de viață. Strategia de supraviețuire a cantorilor necesita o anumită distanțiere față de experiențele și sentimentele copleșitoare ale vieții mereu schimbătoare, materializat în riturile de trecere cu care s-au întâlnit zilnic la slujbele religioase, așa încât mai degrabă ignorau experiențele religioase „instante“ cu puternic impact emoțional. Obiectele de cult nu lipseau din casele cantorilor catolici, prezența icoanelor era aproape obligatoriu, dar orga sau armoniul, cărțile de rugăciune și cântece erau prezenți la fiecare cantor intervievat. În legătură cu religia populară, în interviuri găsim mai multe exemple referitoare la elemente paraliturgice, de exemplu textele de rămas-bun scrise de cantori catolici.

5. *Memoria, memorie istorică, perioade istorice.* Amintirile cantorilor bazate pe experiențe reale din povestirile vieții sunt de fapt metacoduri dotate cu sens despre realitate. În memoria individuală a cantorilor fiecare perioadă istorică are un anumit cod, o atribuție sau este nominalizat prin metaforă, și sunt dotate cu judecata de valoare, de exemplu: invazia rușilor, colectivizarea, perioada proceselor politice din 1956 ca „fantoma contemporană“ sau „vremuri noi bat la ușă“, „în vremea lui Ceau“, și „în democrație“. La fel ca o amprentă a regimului dictatorial asupritor, „memoria arhivistică“ a păstrat rapoartele solicitate instituțiilor Bisericești, amenințările la adresa acestora, respectiv măsuri și considerațiuni, ce au făcut viața religioasă aproape imposibilă.

6. *Cariera de cantor.* Elementele obligatorii ale modelului de carieră sunt: prezentarea valorilor moștenite de la predecesori și familia, pregătirea profesională, locul de muncă și

condițiile de păstrare a acestuia, și pensionarea. În povestirile cantorilor s-a evidențiat clar, că în privința provenienței acestora, în familie principalul sistem de valori a fost cea religioasă și angajamentul față de Biserică. Totodată a fost caracteristic faptul că părinții au avut funcții sau să au fost reprezentanți ai comunităților locale confesionale: sacrariu, prezbiter, curator sau cantor. Asemănările printre motivele alegerii carierei de cantor de obicei erau îndemnul apărut încă din copilărie, „chemarea“ s-a efectuat pe baza talentului muzical, voce și educația religioasă. Accesul la un instrument muzical a fost determinat de factori externi, în funcție de circumstanțe și posibilități. Repertoriul muzical al religiei a fost dobândit deja din copilărie, iar posibilitățile de formare profesională au parcurs diferite căi în cele trei religii. Practicarea profesiei și condițiile de muncă au fost întotdeauna determinate de oportunitățile, nevoile și circumstanțele comunității locale, dar evaluarea performanței în comuniune a fost modelată de personalitatea cantorului. Salariul de cantor nu a fost suficient pentru a-și câștiga existența, prin urmare fie că și-a completat funcția de bază de cantor cu un loc de muncă secundară, fie cantoria a fost cea secundară față de un alt loc de muncă principală. Cantorul, în primul rând, trebuia să facă față cerințelor preotului. După acesta urma respectarea instrucțiunilor prezbiteriale sau ale consiliului bisericesc. Cantorii au ales strategii diferite conform personalității proprii pentru rezolvarea tensiunilor interne provocate mai ales din așteptările consiliului sau a preotului, iar compromisurile au fost tacite tocmai pentru a păstra buna reputație a bisericii. Totuși cantorii au rămas cu multă amărăciune și frustrare acumulată. În realitate pensionarea s-a făcut doar formal, deoarece multe parohii luptaseră cu lipsa de cantori, așadar pensionarul cantor continua să lucreze în același mod ca înainte. Cei care lucraseră în altă parte cu normă întreagă, se dedicau mai mult pentru cantorie după pensionare. Practicau cantoria atâta timp cât puterea lor fizică le permitea, și renunțau la servirea bisericii numai dacă apărea un cantor mai tânăr, caz în care dădeau ștafeta mai departe. Dat fiind că lucrau și la sfârșitul săptămânii, fără timp liber nu își dispineau o rețea socială vastă, țineau legătura doar cu cercul strâmt familial și eventual cu rudele apropiate. Acei cantori care au avut posibilitatea de a studia muzica religioasă în formă organizată, instituțională (romano-catolici, unitarineni), au avut o rețea socială mai largă, îndeosebi preotesele cantori, iar la cantorii țărani această rețea se rezuma doar la comuniunea din localitate sau din împrejurimi.

7. Statutul de cantor și sfera de competență a cantorilor. Statutul de cantor și competența cantorilor au fost influențate și modelate de diverși factori ai macro- și microistoriei. Conform tradițiilor religioase ale confesiilor, caracteristicii ritului și funcția în liturgie, putem concluziona, că statutul de cantor a fost asigurat în aceeași cadru doctrinar religios ca și înainte de perioada naționalizării. Pe de altă parte, datorită condițiilor create de situația

economică, politică și socială a perioadei, precum și a proceselor de modernizare, în privința competențelor cantorilor, ca latura dinamică a statutului, s-a reușit elaborarea mai multor modele funcționale. Pe baza interviurilor, povestirilor de viață ale cantorilor, în viziunea mea statutul de cantor romano-catolic reflectă o stabilitate adânc înrădăcinată în tradiții religioase, și s-a arătat mai rezistent la procesele schimbărilor istorice față de statutul de cantor așa cum aceasta s-a metamorfozat în cazul cultelor reformate sau unitariene. Ca urmare a naționalizării, cultele protestante după 1948 nu au reușit să depună bazele unor cadre instituționale de formare profesională a cantorilor, pricinuind astfel diversificarea în multe categorii de cantori, care nu au fost recunoscute și stabilite nici după 1989. În general, cantorii maghiari transilvăneni din această perioadă au întreprins acest serviciu fiind conștienți, că a fi creștin era un stigmatizat, fără posibilități de instruire și educare, fără reputație socială.

Cuvinte cheie: statutul de cantor, rolul și competențele cantorilor, comuniunea cantorilor, individualitatea și personalitatea de cantor, cariera de cantor, cântăreți bisericești, cantori țărani, preotese cantori, dascăli, cantor-învățători, religiozitate, discurs biografic, memorie arhivistică, memorie și memorie istorică.